

Johanneskerk te Nes (Noardeast-Fryslân)

Bouwgeschiedenis en exterieur

Het dorp is genoemd naar de ligging op een verhoogd terrein, een soort schiereiland of uitstekende landtong in het oorspronkelijke kweldergebied van het noorden van Friesland. Nes betekent 'uitstekende punt'.

Op de dorpsterp is omstreeks het midden van de 12de eeuw een romaanse kerk gebouwd. In de westmuur bevindt zich nog een restant daarvan dat tevens onderdeel is van de oostelijke torenmuur. Het is opgetrokken van de vroegste kloostermoppen; de baksteenfabricage was in die tijd in zwang gekomen. De kerk was oorspronkelijk gewijd aan Johannes de Evangelist.

De toren is vermoedelijk wat later tot stand gekomen, aan het eind van de 12de of het begin van de 13de eeuw. Na afbraak van het oorspronkelijke schip is in het begin van de 13de eeuw een nieuw schip gebouwd en ten slotte is ongeveer in het midden van de 13de eeuw het vierzijdig gesloten koor toegevoegd. De vier bouwfasen moeten zich dus kort na elkaar hebben voltrokken.

De zware toren met **zadeldak** is ongeleed en gesloten, behalve enkele lichtspleten in de zijmuren en bovenin de galmgaten met rondboog aan elke zijde. De toren heeft pinakels op de toppen en op de schouders. Aan de westkant staan bij de hoeken twee steunberen. De ingang aan de westkant met een klein venster daarboven is geplaatst in een hoge rondboognis. De gevels aan weerszijden van de toren, met liseenachtige gemetselde stroken, maken samen met het onderste deel van de oostelijke muur van de toren deel uit van het oudste muurwerk van de kerk uit het midden van de 12^e eeuw. De doorgang tussen de toren en de kerk is de oorspronkelijke westelijke toegang geweest, voordat de toren ervoor stond. Mogelijk is in 1604 aan de toren gewerkt blijkens een jaartal boven de deur in deze toegang.

Bij de hoeken van het westelijke muurwerk zijn ook twee steunberen geplaatst.

In de toren hangen **twee klokken**. De ene dateert uit 1477 en is gegoten door 'mester Gert', de andere is in 1686 gegoten door Petrus Over Ney te Leeuwarden.

De muren van het schip, opgetrokken in het begin van de 13de eeuw, hebben waarschijnlijk oorspronkelijk tweemaal vier steunberen gehad. In de noordmuur staan twee spitsboogvensters die mogelijk in het begin van de 19de eeuw zijn aangebracht. Er zijn daar nog sporen te herkennen van twee dichtgemetselde romaanse venstertjes met rondboogjes van gele steen en een gedichte ingang. Verder is er een dichtgezet hoog, smal rondboogvenster. Dichtbij het koor zijn een rondboogje en een rechthoekige nis te zien, mogelijk nog restanten van een **hagioscoop** en een **piscina**.

De zuidmuur bevat vier spitsboogvensters uit de 16de eeuw en een ingang in een jongere spitsboognis. Iets ten oosten van het midden zitten nog de sporen van een vrij hoog smal spitsboogvenster.

Het enigszins inspringende vierzijdig gesloten koor dateert uit het midden van de 13de eeuw. Het heeft op de hoeken lisenen en als versiering een rondboogfries met een zaagtandlijst. Vanaf de noordkant zijn in drie wanden de oorspronkelijke rondboogvensters dichtgemetseld. Aan de zuidkant bevinden zich twee vensters van verschillende grootte met een flauwe spitsboog, die later op nogal onzorgvuldige wijze zijn ingebroken op het rondboogfries. Duidelijk is te zien dat het koor later is verhoogd en dat is mogelijk toen ook met het schip gebeurd.

Interieur

De kerk wordt overdekt door een houten tongewelf dat vermoedelijk in het begin van de 19de eeuw is aangebracht. Het koor heeft aanvankelijk een stenen overwelling gehad. Mogelijk is het schip ook in steen overwelfd geweest, maar daar zijn geen sporen van waar te nemen. In een 'staat der

gemeente' uit 1810 in het gemeentearchief wordt vermeld dat de kerk in 1775 'nieuw gemaakt' is. Dat moet betrekking hebben op de inventaris.

De preekstoel is vervaardigd in 1775. Het snijwerk wordt toegeschreven aan de Dokkumer antiëksnijder Yge Rintjes, die aan meer preekstoelen in Dokkum en omgeving heeft gewerkt. De in Lodewijk XVI- of rococostijl uitgevoerde ornamenten op de panelen en de hoeken van de kuip bestaan uit bloemen en bladeren. Op het voorpaneel zijn een sikkel, een hark en een dorsvlegel gesneden, als symbolen van de landbouw. De S-vormige balusters van de trapleuning zijn ook uitgevoerd in rococostijl. Het ruggeschot draagt een grote krul voor het ophangen van de predikantsbaret en heeft dezelfde versieringen als de kuip.

Op het doophek, dat uit de 19de eeuw dateert, staan drie dubbele koperen kaarsenarmen uit de 18de eeuw en twee blakers.

Tegenover het doophek staat een dubbele herenbank uit 1775. De bank is versierd met paneelwerk en een opengewerkt kuifstuk met rococosnijwerk. Deze bank heeft toebehoord aan een vooraanstaande familie die een boerderij 'Monnikhuis' in de buurt van het dorp bewoonde. Op enkele grafzerken in het koor komt hetzelfde familiewapen voor en de vermelding 'Munckehuis' of 'Munckehuys'.

De overige banken zijn waarschijnlijk ook in 1775 vervaardigd. En dat geldt eveneens voor de drie tekstborden.

De 17de- en 18de-eeuwse grafzerken zijn eenvoudig van uitvoering. Er hebben in Nes geen belangrijke adellijke families gewoond.

Curieus is de lambrisering bestaande uit paarse (gevlamde) tegels, die misschien in 1906 is aangebracht, toen de kerk ook werd voorzien van een orgel.

Op de noordmuur tegenover de preekstoel bevindt zich een kunstwerk van de autodidact-schilder-aquarellist Jo (Johannes) Rispens (1914 – 2002). Hij werd geboren in Ulrum, werkte op Schiermonnikoog en in Nes, waar hij lange tijd woonde en zijn atelier had. Rispens schilderde in figuratieve stijl landschappen met de Waddenzee en Schiermonnikoog als vaak terugkomende onderwerpen. In een bepaalde periode liet hij zich inspireren door de Bijbel (Schepping en Openbaring), waarvan dit werk een voorbeeld is. Rispens is begraven op het kerkhof van Nes.

De kerk is pas in 1906 voorzien van een orgel. Het werd gebouwd door Mart Vermeulen uit Woerden. Het bevat veel ouder pijpwerk en heeft de volgende dispositie:

Bourdon 16', Prestant 8', Roerfluit 8', Viola 8', Octaaf 4', Fluit 4', Octaaf 2',
Mixtuur 2 - 4 sterk, Trompet 8'.

Pedaal aangehangen

Manuaalomvang: C - f³

Pedaalomvang: C - d¹

Het instrument verkeert momenteel in slechte staat en wordt vervangen door een elektronisch orgel.

Voormalige gereformeerde kerk 'De Hoekstien'

De voormalige gereformeerde kerk van Nes is in 1925 gebouwd naar een ontwerp van de architect Ane Nauta (1882 – 1946). In de periode 1910 – 1930 ontwierp Nauta ongeveer de helft van de nieuwgebouwde gereformeerde kerken in Friesland. Dat waren er in totaal 20. Daarvan zijn er nog 17 over, zij het dat het merendeel intussen aan zijn bestemming is onttrokken en inwendig - soms sterk - gewijzigd.

Het kerkgebouw van Nes is gebouwd in expressionistische stijl, in de vorm van een Grieks kruis met een dakruiter. Het is een typerend voorbeeld van gereformeerde kerkbouw waarvoor de opvattingen van dr. Abraham Kuyper leidend waren: alle zitplaatsen (zoveel mogelijk op een vaak beperkt grondvlak) gericht op de kansel met de open Bijbel.

De kerk is in 2017 gesloten voor de eredienst en heeft intussen een waardige herbestemming gekregen als 'Theaterkerk Nes'.

Literatuur:

- Van den Berg, Herma M., De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst/Noordelijk Oostergo.Dongeradelen, Zeist 1983.
- Liuwe van der Meer, Nes (D.), De Hervormde Kerk, beschrijving t.b.v. Excursiecommissie Stichting Alde Fryske Tsjerken, 2002.
- Ten Hoeve, S, Friese preekstoelen, Leeuwarden 1980.
- Nationaal Instituut voor de Orgelkunst, Het Historische Orgel in Nederland 1902 – 1910, Utrecht/Antwerpen 2010.

16 maart 2019

T.E. van Popta